

DİN VE BİLİM : KABULLER VE ÖNYARGILAR

Prof.Dr.Müfit Selim SARUHAN

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

- Sebepleri inkâr eden akli inkâr etmiş olur. (İbn Rüşd)
- Akıl, Allah a çıkmak için bir merdivendir. (Ebu Hayyan et Tevhidi)
- Rededilmezlik çok kez sanıldığının aksine, bir teori için bir erdem değil, bir kusur, bir yetmezliktir.(Karl Popper)
- "Doğu Doğudur, Batı da Batı. Bu ikisi asla birbiriyle birleşmez" (Rudyard Kipling)
- Kur'an, doğmaları ortadan kaldırmayı ve insanı mitolojik zihin yapısından kurtarmayı önceler.

GİRİŞ: DİN-BİLİM İLİŞKİSİ:

Din ve bilim¹ ilişkisi üzerinde yoğunlaşacağımız bu düzlemde, konunun ele alınışında zihnimiz doğal olarak çeşitli sorular üretmektedir: Bu soruların ilk temel başlığı, ilişkinin mahiyeti, ikincisi din ve bilimin epistemik kaynağı, üçüncüsü iki sistemin işlevlerinin içeriği üzerine ve nihayet dördüncü olarak da insan doğasının bir bütünlük arz edip etmediği noktasındadır.

I- Din ve Bilim Arasındaki İlişkinin Neliği

- a) Bu ilişki, birbirini tamamlayan destekleyen bir ilişki mi yoksa dışlayan bir nitelikte midir ?
- b) Kısmen birbirlerini geçerli bulan bir yaklaşım mıdır?
- c) Birbirlerinden bağımsız ama aynı gayeye yönelik eylemler midir?
- d) Bağımsız ve birbirlerini iptal eden bir sonucu mu içerirler?

Bilim ve din arasındaki ilişki söz konusu olunca **çatışmacı, karşıt, ilişkiyel ve onaylayıcı** olmak üzere dört farklı tutumla karşılaşılır.

¹ Bilim, insanların daha iyi yaşam koşullarına kavuşmasına, var olmayan olguları bulmasına ve yeni şeyler öğrenmesine ön ayak olan genellemedir. Bilim, temelde deney ve gözleme dayalı bilgi bütünüdür. Her türlü düzenden yoksun duyu verileri ile düzenli düşünceler arasında uygunluk sağlama çabasıdır. Evrenin ya da olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneysel yöntemlere ve gerçekliğe dayanarak yasalar çıkarmaya çalışan düzenli bilgidir. Belli bir konuyu bilme isteğinden yola çıkan, belli bir ereğe yönelik bir bilgi edinme ve yöntemli araştırma sürecidir. Bilimsel bilginin geçerliği ve kesinliği her an, isteyen herkes tarafından denetlenebilir. Bu denetim sürecinde, yanlış olduğu anlaşılan bilgiler kendiliğinden ayıklanır, yerine yenisi konulur. ” Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, (12.Baskı, İstanbul, 2008) ss.15,19,24; *Timur Karaçay* <http://www.baskent.edu.tr/~tkaracay/agora/dusunce/bilimnedir.html>; Thomas, Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (çev: N.Kuyuş,İstanbul,1992);Nebi,Mehdi, “Bilim ve Din” Felsefe Ansiklopedisi, ed: Ahmet Cevzici, (İstanbul,2004) C.2,s.477,501;Poper,K.*Bilimsel Araştırmanın Mantığı*,YKY(Ankara,1998(Reichenbach,Hans, *Bilimsel felsefenin Doğuşu*, Çev: Cemal Yıldırım, (Ankara,2000).

1-**Çatışmacı Tutum:** Dinin bilim ile ya da bilimin din ile mutlak olarak uyumsuz olduğunu ve birbirlerini dışladıklarını öne çıkaran tutumdur.

2-**Karşıt Tutum:** Din ve bilimin birbirlerinden çok farklı olduklarını kendi alanları içinde geçerliğe sahip olmakla beraber her ikisini ayırmamız gerektiğine dair görüşür.

3- **İlişkisel Tutum:** Bu görüşe göre, bilim ve din farklılıklarına rağmen birbirleriyle etkileşim içindedirler. Bu yüzden ikisi de teknolojik gelişmeleri göz ardı etmezlik yapamazlar.

4-**Onaylayıcı Tutum:** İlişkisel tutuma benzemekle birlikte mantığı olarak ondan ayrılan bu yaklaşıma göre, dinin bilimin gelişimini destekleyici yönü vardır.²

Din ve bilim ilişkisinde bir kısım insanlar akıl ve inancı uzlaştırarak idealist bir yaklaşım geliştirirken, ikinci bir anlayış, din ve bilimi kesin çizgilerle ayırıp materyalist bir anlayışı öne çıkarmakta, üçüncü bir yorum ise, aralarında bir diyalogu önceleyen anlayışa sahip olmaktadır.³

II- Din ve Bilimin Epistemik Kaynağı

- a) Dinin kaynağı hakkında bilimin bir verisi olabilir mi?
- b) Bilimin kaynağı hakkında dinin bir teorisi var mı?
- c) Din ve bilim ilişkisini irdedeceğimiz alanda hangi “din” ve hangi “bilimi” referans alacağız?
- d) Din ve bilim tartışması sadece akıl ve vahiy tartışmasından mı ibarettir?
- e) Dinsel bilim veya bilimsel din kavramları ne derece doğru olabilir? Bilimin, sadece evrensel bir bilme tarzı olduğunu ve bilimi, Hristiyâni veya İslâmî bilim diye ayırtıramayacağımızı vurgulamak gerekir.⁴

III- Din ve Bilimin İşlevlerinin İçeriği

Her din, kendi içinden iman, ibadet ve ahlâk boyutunu taşır. Dinlerin bilimle olan ilişkisinin mahiyetine kaynaklık eden iman konusu aynı zamanda biliminde ilgilendiği, evren hakkında bir izâhât sunma ile ilgilidir. Dinlerin hayatı düzenleyici niteliklerinden önce dış dünyayı ve görünüşler âleminin “sebebi”ni açıklama fonksiyonu vardır. Bilimin kendine mahsus bir dünya görüşü oluşturarak kendi dışındaki alanları yargılayacak mutlak kriterlere sahip olduğu iddiasına dikkat çeken, Şaban Ali Düzgün’ün aşağıdaki tespitleri tam da bu sorumuza olası cevaplardan birini teşkil etmektedir.

“İlk olarak, farklılıklarına rağmen, iki alanın yöntemlerinde önemli benzerlikler vardır. Tecrübe ve yorum etkileşimi, modeller ve analogiler bu benzerliğin kendini gösterdiği ortak

---

²John Haught, *Science and Religion, From Conflict To Conversation*, 1995, N.Jersey pp.9.; Ian G.Barbour, *Bilim ve Din*, çev: N.Mahdi, M.Cemal, İstanbul, 2004 pp.160; *Din Bilim Okumaları*,Derleme ve çeviri,Hüsnü Aydeniz,Fatih Topaloğlu,Ankara,2015.

³ Bertrand, Russell, *Religion and Science*, London,1935, 25-45; John Hedley, Brooke, *Science and Religion*, Cambridge,1991,pp,56-78.

⁴ Micheal Negus, “İslam Bilim Kavramı ve Müslüman Bilim Adamının Düşünce Modelleri” çev:Aygün Akyol, *Çağdaş İslam Bilimine Giriş* içinde, editör: Mevlüt Uyanık, Ankara, 2012, s.72.

alanlardır. İkinci olarak, bütünselci bir dünya görüşü peşinde olma ve hayatı bir bütün olarak kavrama arzusu, hem dinin hem de bilimin arzusudur. Üçüncü olarak, din bireysel varlıktan başlasa da burada durmaz ve bilimle ortak bir alana, tabiata geçer ve tabiat teolojisi yapar; zira tabiat, bireysel ya da tarihsel olanın ötesine taşan bir anlama sahiptir. Bütün bunların ötesinde, hak, delil, burhan, gibi dini etkinliklerin meşruiyet zeminini oluşturan kavramların bilimle ortaklıkları iki alanı birbirinden koparmayı imkânsız hale getirmektedir.⁵

- a) Özellikle İslâm söz konusu olduğunda varlık hakkında Kur'an'ın insanı, gözlem ve düşünmeye çağrısının bir bilimsel faaliyete çağrı olarak görülüp görülmeceği bir tartışma alanı olarak her zaman önemini koruya gelmektedir.
- b) Kur'an'ın bu çağrı ve yönlendirmesi salt bilimsel mi yoksa teolojik olarak mı yorumlanmalıdır? Bu sorumuza cevap olarak,
“Tabiat vahiy kitabı gibidir, işaretlerle doludur.(âyât) Bu işaretleri bilmek ve şifresini çözmek kutsal ibadetleri oluşturur. Aslında Müslüman ilahiyatçılar, Tanrı dikkate alınmadığında tabiatın bir anlama sahip olmadığını iddia ederler. İlahi gaye olmaksızın o açıkça var olmamış olur.” cevabını “Environment and Values: The Islamic Perspective” makalesinde açımlayan Manzoor, bu bakış açısını aydınlanma öncesi Batı'daki Isaac Newton'un keşfettiği hareket kanunları ile ilgili yaptığı yorumlarla aynı bulmaktadır. Newton, hareket kanunlarının Tanrı'nın özgür iradesiyle yönetiminin bir ifadesi olduğuna ifade ediyordu.⁶
- c) Acaba din ve bilimin gaye birliği insanı bilinmezliklerden kurtarıp mutlu kılmak mıdır? Bilimin çözümleri ile insanlığa mutluluk getirip getirmediği ayrı bir tartışma alanını doğurmaktadır.
- d) Kur'an açısından bakıldığında akıl, kalp ve duyular insanın bilgi sistemini oluşturur. Öncelikle Kur'an bilgiyi ilim bilgisi, kuruntu bilgisi ve zann olmak üzere üçe ayırır.⁷ Gayesel açıdan bakıldığında insanın varoluş gayesi “bilmek için yaşıyoruz” şeklinde ifade edilebilir. Yaratıcı, âlem ve insanın kendisi hakkındaki bilgisi temel hedeflerdir.
- e) Bilimin sınırları, ahlâkı var mıdır? Bilim nerede duracaktır? sorularını sordüğümüzde bu, bilim için bir tehdit olarak algılanabilmektedir. İşte tam bu noktada din ve özelden de İslâm, insanın yeryüzündeki faaliyetlerine sınırlar koyar. Bu sınırlar keyfi ve otonom sınırlar olmayıp Allah'ın ayeti olan varoluş ve varoluştaki inorganik ve organik çeşitliliğe ancak sorumluluk, emanet, erdem, merhamet, muhabbet, bilgelik, kutsiyet ilkeleri ile yaklaşmaktır.⁸ Evrene ve insana zarar veren bir din veya ezoterik bir inanç ne kadar olumsuz bir görüntüyse, bilimsel ortamlarda ve sözüm ona deneye, gözlem ve doğrulamaya dayalı yıkıcı, zararlı bilimsel aktiviteler de o derece yanlış uygulamalardır.

⁵ Şaban Ali Düzgün, “Din Bilim ilişkisinde Modeller ve Ortak Kavramlar” Kelam Araştırmaları Dergisi, 4 : 1 (2006), S.51-62.

⁶ Çağdaş İslam Bilimine Giriş s.80.

⁷ Hüseyin, Atay, “Kur'an'da Bilgi Teorisi” A.Ü.İ.F.D. c. XVI, 1968, Ankara s. 155-176.

⁸ Cevdet, Kılıç, “İslâm Ahlâkı Açısından Modern Uygulamalı Etik” İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi Kitabı içinde, ed: Müfit Selim Saruhan, Ankara, 2014,426-435.

Sadece bilimsel araştırma tekniklerini kullanmış olmak bilimi dokunulmaz ve tartışılmaz kılmaz. Varılacak neticenin insaniliği, ölçüt olsa gerektir.

Bilim ahlâkı tartışmalarında temel sorunun kaynağını Uyanık, şöyle özetlemektedir:

“Sorun, aydınlanma döneminin iyimserliği içinde, etik, estetik, ontolojik pek çok konuda dâhil olmak üzere, her durumda tartışılmaz ve evrensel bir çözüme varmanın bilimsel olarak mümkün olabileceğine dair bilimcilik (scientism) diyebileceğimiz bir beklentinin hatta inancın yaygınlaşmasından kaynaklanmaktadır. İdeolojik arayışlar bilimin sağlamış olduğu prestije sığınarak, normatif önermelerin nesnel, pozitif önermeler gibi sunulmasına yol açmış, böylece bilimin, siyasal erkin bir aksesuarı olarak kullanılması sözkonusu olmuştur.”⁹

Albert Bayet *Bilim Ahlâkı* başlıklı eserinde, bilimin, bilim adamlarının davranışlarından sorumlu olmadığı¹⁰ gibi bir vurgu yapsa da kanaatimizce bu yaklaşım doğru bir tespit değildir. Bilimin insandan bağımsız salt bir varlığı var mı ki biz bilimi bilim adamlarından bağımsız değerlendiriyoruz. İnsan bilinci belirleyici olmaktadır. Bilimi şekillendiren çekip çeviren yine insandır. Bilim için yapıp etme özelliğine sahip bir şahsiyet yükleme doğru bir yaklaşım değildir.

IV. İnsan Doğasının Bütünlüğü:

İnanmak Anlamak mıdır /Anlama çabası mıdır ?Anlamaktan Vazgeçmek mi dir ?

Din ve bilim arasındaki ilişkinin belirginlik kazanacağı bir diğer tartışma alanı insan doğasının niteliğidir. İnsan doğasını sadece fenomene, görülene zahirî olana indirgeyip batinî, inşa edici dinden soyutlamak sorunlu bir yaklaşımdır. Epistemoloji penceresinden bakıldığında insanın bitkisel, hayvani ve insani açıdan beş temel çabası vardır. Beslenmek, üremek, büyümek, barınmak ve anlamak. Diğer canlılarla beslenme, üreme ve barınma çabamızda ortaklık taşırken, anlama çabası sadece insana özgüdür. Anlama çabasının olmadığı bir hayat, bitkisel ve hayvani bir düzeyi nitelemektedir. İnanmak, anlamanın bir tezahürüdür. İnanmayı anlamak dışında yorumlamak insan doğasının bütünlüğünü bozmaktır. Kanaatimizce din ve bilim ayrışması tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Anladığı için inanan dindar ile anladığı için inanmayı zorunlu görmeyen seküler zihin, inanç ve anlamı zıt kutuplara taşıyabilmektedirler.

Din ve bilim ilişkisine birçok perspektiften değinilebilir. Bugünden bakıldığında geri kalmışlığımızın sebeplerinden biri de İslam Felsefesi tarihinde cereyan eden tartışmalarda öncelenen veya göz ardı edilen tercih ve kabuller gösterilmektedir. Acaba âlemin kıdemi, cesetlerin haşrı ve Tanrı'nın tikelleri bilip bilemesi meselelerinde Gazzali(Ö.1111) ve İbn Rüşd'ün (Ö.1198) Fârâbî (Ö.950) ve İbn Sînâ (Ö.1037) mirası üzerindeki tartışmalarındaki tutum ve tercihleri mi bizi geri bıraktı? Nedensellik tartışmasında Gazzali'nin sebep ve sonuç arasındaki ilişkiyi zorunlu kabul etmeyişi bir diğer sebep olabilir miydi? Japonların onlarca mitolojik inançları varken takaddümleri nasıl oluyordu? Mitolojik inanç ve yaklaşımlar meşrulaştırılacak şeyler değildir. Bununla birlikte tam da bu noktada bilimin gelişimi için doğrudan dinsel inançları engel gören yaklaşımların tümüyle haklı olmadıklarını da vurgulamak gerekir. Sözelimi, Gazzâlî'ye göre, tabiat kanunu denilen şey, *Adetullah'a* bağlıdır. Bizim bu zorunlu imiş gibi algılayışımızın sebebi de alışkanlıktır. Alışkanlıklarımız yüzünden sebep ve sonuçları,

⁹ Mevlüt Uyanık, “Bilim Ahlâkı Mümkün mü?” *Çağdaş İslam Bilimine Giriş* içinde, s.180;

¹⁰ Albert Bayet, *Bilim Ahlâkı*, çev: Vedat Günyol, İstanbul,1992.

değişmez kanunlar olarak görürüz.¹¹ Modern fizikteki başta entropi yasası olmak üzere yeni gelişmeler, alışkanlıklarımızı aşan yeni açılımlar sunarken, Gazzali'nin sebeplilik konusundaki yaklaşımı bizi mitolojik zihniyete savurmuş mu dur? O'na benzer vurguları olan David Hume (Ö.1776) için acaba Batı felsefesinde benzer suçlamalar yapılmış mıdır? Suçlama bir yana Kant'ın doğmatik uykusundan uyanmasındaki katkısı bizim için önemli bir veri olsa gerektir.

Gazzali'nin tutumu, İslam dünyasında bilim anlayışımızda ne tür kırılmalara yol açmıştı? Gazzali ve İbn Rüşd'ün ölümlerinden çok sonra Batı üniversitelerinde manevi şahsiyetleriyle fideist ve akılcı anlayışların çatışmalarında rehberlik ettiklerini hatırlayacak olursak¹², İslâm Felsefesi Tarihinde cerayân eden tartışmaların etki alanının çok geniş olduğunu görürüz.

Şunu ifade etmek gerekir ki felsefî bilgi ile iştiğal etmenin ilk kazanımlarından biri de insanları ve olayları geniş bir bakış açısıyla değerlendirmektir. Bir filozofu salt empirist, sezgici veya rasyonalist olarak tanımlayıp nitelenmek kanaatimizce pek doğru bir tutum değildir. Yargıların keskin olması insanı fanatizme taşır. Bu açıdan aşırı övgü ve yergi yaklaşımları ister dini ister bilimsel çevrelerden gelsin doğru bir tutum değildir. Günümüz açısından bakıldığında din ve bilim ilişkisinin olumlu olabileceğine dair görüşlere yapılan eleştirilerin mutlaklığı öne çıkarmaları bilimsellikle bağdaşmamaktadır.

Gazzali, bir açıdan insanın anlam arayışının sistematik örneğini sunduğu eseri olan *el Münkiz* den alıntılatacağımız paragrafla sistemde akla ne denli önem verdiğinin örneklerinden birini sunar. Bu ifadeler ,sezgicilik ve tasavvufî bilginin öncüsü olduğu iddia edilen Gazzali'den olunca daha da önem kazanmaktadır.

“Hatadan emin olmak için bilgi öyle kuvvetli olmalıdır ki, mesela birisi o bilginin bâtıl olduğunu iddia etse ve taşı altına çevirmek, sopayı ejderha yaparak, davasının doğruluğuna delil getirirse, bu durum bilgi sahibinin bilgisinden vazgeçmesine neden olmaz. Ben on sayısının üçten büyük olduğunu bildiğim halde birisi hayır, üç ondan büyüktür. Sözüme inanmanız için de şu değneği ejderhaya çevireceğim” dese ve dediğini yapsa, ben de görsem bu yüzden bilgimde bana bir şüphe oluşmaz. Ancak o adamın bunu nasıl yaptığını şaşarım. Yoksa bildiğim şeyde şüphe etmem. Sonra anladım ki, bu tarzda bilmediğim, bu suretle kesinlik sahibi olmadığım bir bilgi güvenilir değildir. Hatadan emin olmayan bilgi de yakın ifade etmez.”¹³

Bu ve benzeri birçok paragrafını alıntılatabileceğimiz Gazzali'yi akıl karşıtı olarak yaftalayıp bütün olumsuzlukları O'na yükleyip bilimsel keşiflerin yolunu açabilecek miyiz?

Gazzali'nin hakikat tasnifine bugünden bakıldığında bu tasnifin günümüz açısından geçerliliğini ve değerini sorguladığımızda post modern bir “*el Münkiz*” denemesine giriştiğimizde Gazzali'nin hakikat arayıcıları tespitine çokta yeni bir şey ekleme imkânımız olmadığını söyleyebiliriz. Gazzali, 12.yüzyılın fikri ortamından bakıp tasnifini yapmıştı. 21.yüzyılda bizler yine, tıpkı onun tasnifinde olduğu üzere hakikati arayan

¹¹ Gazzali, *Tehafüt'ül Felasife*, çev. Bekir Karlığa, İstanbul,1981, s. 225.

¹² Bu konuda geniş açıklamalar ve örnekler için bkz: Ülken,Hilmi Ziya, *Eski Yunan 'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi, Kaynakları Etkileri*,İstanbul, 5.baskı, 1998, 269-25.

¹³ Gazzali, *el Münkiz mine'd Dalâl* ,Terc:Abdürrezzak Tek, Bursa,2013, s 3; Hilmi Güngör çevirisi, İstanbul,1990, (MEB) s.16. Ghazali, “*Al-Munqidh min al-Dalal*” *The Deliverance From Error*, ed..J.Saliba and K.Ayyad,Beyrut,1967,pp.1-5;Ömer Hayyam'ın benzer ifade ve yaklaşımlarının tahlili için bkz. Seyid,Hüseyin Nasr, *İslam'da Bilim ve Medeniyet*, çev: Nabi Avcı, Kasım Turhan, Ahmet Ünal, 3.baskı, İstanbul, 2011, s.32.

filozof ve bilim adamları ile (teist, ateist, deist, panteist, naturalist) karşılaşmıyor muyuz? Teologlar kelamcılar kutsal metinlerden hareketle bize hakikati açıklamaya çalışmıyorlar mı? Mistik akımlar bu arayışın tıpkı filozof ve teologlar gibi ısrarlı takipçileri değil mi? Biraz teoloji, biraz felsefe biraz mistisizm karşımı olan Batiniler 12. yüzyılda varda 21.yüzyılda ezoterik, spiritualist, yeni türedi akımların içinde bulunmuyor mu? Bu açıdan Gazzali'nin “*el Münkız*” da dillendirdiği zihinsel serüveni aslında bir anlamda hepimizin hayatımızın farklı dönemlerinde ki arayışlarımızın özlü ifadesi olarak görülebilir. Bu açıdan bu makalenin sınırları içinde temel vurgumuzun doğmatik yaklaşımların zahiren bilimsel ve eleştirel görülen düşüncelerin içinde de yer alabileceğidir.

Sorunlarımızı tespit çalışırken doğmalar üreterek nereye varabiliriz?

Doğma sözcüğü Plâtoncu-Stoacı geleneğe “herkese doğru görünen şey, fikir, öğreti, karar ahlâkî veya hukukî bir yargıyı ifade eder. Roma Katolik kilisesine göre doğma, Tanrı tarafından vahyedilen ya da dinî otoritelerce açıklanan kararlardır. Dinî doğmanın en açık örneği, Platon'un *Cumhuriyet*'inde bulunur. Platon, Tanrı hakkında iki şekilde konuşulabileceğinden söz eder. Birincisi Tanrı iyidir ve iyinin sebebidir. İkincisi Tanrı, gerçektir, değişme kabul etmez. Plato, *Kanunlar*'da da doğma sözcüğünü tanrılar hakkında doğru inanç anlamında kullanmaktadır. Kant, dogmacılığı bilgiye sahip olduğunu ileri süren, ancak bu iddiasının dayandığı yöntem ve ilkelerin eleştirel bir incelemesini yapmayan bakış açısı olarak belirtilir.¹⁴

Din Karşıtlığı Uğruna Bilimi Doğmalaştırma

Düşünce tarihinde kimi tutumlar, din ve bilim ilişkisine yaklaşırken yüzeysel bir tutumla genelde dini, özelde İslâm'ı bilimle uzlaşmaz ve bağdaşmaz görmektedirler. Bu yaklaşımlar her fırsatta genelde bazı dinler için doğru olabilecek doğmacılık yakıştırmasını İslam için yapabilmektedirler. Bilimin amacını, metodunu ve bilimin evrensel kapsayıcı işlevini yeterince özümsemeyen birçok zihniyet, din ile bilimi çatıştırmayı kendisine bir insanlık görevi edinir. Din ve bilim ilişkisini olumlu yönden ele almak birçok eleştiriye göze almak anlamına gelmektedir.

Temel çabam ne dini bilimselleştirmek ve ne de bilimi dinselleştirmektir. Şu var ki, metot ve gayelerinin farklılıklarına rağmen İslam dininin bilimi özendirici tutumunun şiddetle göz ardı edildiği yaklaşımların kritiğini yapmaktır. Bilim, her türlü doğmaya karşı iken, din karşıtlığı tutumlarının yüzeysel yaklaşımı, bilimi doğmalaştırmaktadır. Bu anlayış sahipleri bilimin bir araç olduğunu yadsıyarak bilimi amaç olarak sunmaktadırlar. Din ve bilim çatıştırmasını temellendirmek isteyenlerin yorumları bu açıdan doğmatik karakterler taşımaktadır.

¹⁴ Owen, H.P., “Dogma”, *The Encyclopedia of Philosophy*,, edited by Paul Edwards, 8 cilt N.Y. 1967 Volume: 2, pp. 411, “Dogma”, Karl Rahner and A. Darlap, *The Encyclopedia of Religion*, ed: Mircae Eliade, New York and London, Volume: 4 p. 389.), Müfit,Selim Saruhan,“İslam Felsefesinde Delil ve Önemi” *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 17. Cilt, 4. sayı (2005).; Müfit Selim Saruhan ”On The Ethical Rationalism of Al Ghazali” *Journal of Islamic Research*, Rotterdam,Islamic University of Europa Vol.3. No:2 December, 2010, pp, 51-66;

Onat'ın ifadesiyle “İnsanlığın geleceği açısından yeni bir bilim paradigmasına ihtiyaç vardır; çünkü mevcut bilim anlayışı, insanı “homo economicus”a indirgemiş, dünyayı sadece “tüketilecek bir nesne” olarak görmüş ve bilimi dogma haline dönüştürerek, bilim ve teknolojinin ürettiği gücün kontrolünü zorlaştırmış; insanı Tanrı'dan uzaklaştırarak, bir anlamda köleleştirmiştir. Tanrı'dan uzaklaşarak özgürleşmek mümkün değildir. Yeni bilim paradigması, yeni bir insan, yeni bir evren ve yeni bir uygarlık anlamına gelecektir.”¹⁵

Aristo, “bütün insanlar bilmek ister, duyularımızdan aldığımız zevk bunun bir kanıtıdır”¹⁶ ifadesiyle insanın ontolojik hakkının bilgi olduğuna işaret etmektedir. Ona göre “...ve genel olarak bilen insanı bilmeyen insandan ayırt eden şey, birincinin öğretebilme yeteneğidir.”¹⁷ Yine Aristo'nun vurgusuyla”...Ne olursa olsun, insanın dışındaki canlılar sadece imgeler ve hatıralara sahip olarak yaşarlar. Onların deneysel bilgidan çok az bir pay almalarına karşılık insan cinsi sanat ve akıl yürütmeye kadar yükselir. İnsanlarda deney, hafızadan çıkar. Çünkü aynı şeye ilişkin birkaç hatıra, sonunda tek bir deney meydana getirir. Deney, sanat ve bilimle hemen hemen aynı yapıda bir şey gibi görünmektedir. Arada şu fark vardır ki, insanlar, bilim ve sanata deney aracılığıyla ulaşırlar.”¹⁸

Din ve bilim ilişkisi üzerinde yoğunlaşmadan önce Aristo'ya bir kez daha değinmeden edemeyeceğiz. Aslında onun tespiti, bize disiplinler arası kırılmanın ve çeşitliliğin doğasını sunmaktadır. Buna göre,”...bazı insanlar, sadece matematiksel bir dil kullanan kişiyi dinlerler. Diğer bazıları ise, yalnızca örnek isterler. Başka bazıları bir şairin tanık olarak zikredilmesini beklerler. Bazıları her şeyin kesin olarak kanıtlanmasını istedikleri halde başka bazıları ister akıl yürütme zincirlerini takip etme yeteneğine sahip olmamalarından ,isterse bunu gereksiz ve aşırı incelikler olarak görmelerinden dolayı kesinlik ve titizlikten sıkılırlar.”¹⁹

İbn Rüşd, Aristo şarihi olmanın getirdiği birikimin etkisiyle felsefi hitabında iki zümreye seslenir. Bu zümreler Avam ve Havas, bir başka ifadeyle sıradan kalabalıklar ve seçkinlerdir. Ona göre sıradan kalabalıklar zekâları, yetenekleri ve tabiatları gereği teorik meseleleri ve ruhânî varlıkları ilk planda kavrayamazlar. Onlar için bilgi duyularla sınırlıdır. Bu yüzden manevî konuların bu insanlar tarafından anlaşılması için örneklere gerek vardır. Zaten bu gerçekten hareketledir ki, dinî naslar, manevî gerçekleri benzetmelerle anlatmışlardır.²⁰ Din, bilim, sanat ve felsefenin metod farklılıkları dayandıkları epistemik kaynaklar ve önceliklerden kaynaklanır. Bu açıdan bakıldığında din ve bilimin farklı dilleri vardır. Dil, bilgi-düşünce alışverişini gerçekleştirmekle kalmaz, bilgi alanlarına malzeme sunar.²¹

Bilimler de birer dil olduklarından, dil için öne sürülen düşünceler bilim için de geçerli olacaktır. Bilim bir yöntemle doğrulukları kendi önerme düzeyinde olan sistemin

¹⁵<http://www.hasanonat.net/index.php/94-bilim-bilimsel-yontem-ve-islam-ilahiyat-bilimlerinde-ulumu-diniye-yontem-sorunu>.

¹⁶ Aristoteles, *Metafizik*, çev: Ahmet Arslan, İzmir, 1985, s. 79 (980a,21).

¹⁷ Aristoteles, a.g.e. s, 83 (5-10).

¹⁸ a.g.e.(a980 -25-981- 5)

¹⁹ A.g.e. (995a 5-10)

²⁰ İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl ve Takriru mâ Beyne's-Şeria ve'l-Hikme mine'l-İttisal*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, s. 280-281.

²¹ Hızır, Nusret, *Bilimin Işığında Felsefe*, İstanbul 1985, s. 51-52.

genel adıdır.²² Bilim, insanın merakını gideren bir canlı ifade olmakla birlikte evreni tanzim etme faaliyetinde de bir vasıta²³.

Durum böyle olunca bilimin de her sistem ve her dil gibi geniş kitlelere ulaşma çabası ortaya çıkar. Bir anlamda geçmişte hayal düzeyinde olanları günümüzde gerçekliğe dönüştürür. Filozoflar da cevaplamakta güçlük çektikleri sorularla karşılaştıklarında, dilin çeşitli kullanımlarına başvurmaktadırlar.²⁴ Max Black'in ifadesiyle "her bilim metaforla başlamalı ve matematikle bitmelidir. Metafor olmasaydı matematikten söz edemezdik."²⁵

Genelde dinin, özelde İslam'ın tarihsel oluşum ve fonksiyonlarını göz ardı edip, sadece ölüm ötesini düzenleyen kurumlar olarak görüp, dinlerin dünyayı açıklamaya çalışan bir sistem içerdiğini görmezden gelen anlayışlar bulunmaktadır. Dinlerin en belirgin özelliği sunuş şekli farklı olmakla birlikte insan ve âlem hakkında bir izahata sahip olmalarıdır. Dinin işlevselliğini sadece inanç alanı ile ilgili sınırlı gören bu tutumlar,²⁶ kendileri ile çelişerek mitolojilere bile bilimsel açıdan değer atfedebilmekte dinin bilimsel olanla en ufak bir ilişkisi olabileceğini ret etmektedirler. Vahye inanıp inanmamak ayrı bir olgudur. Dinlerin insan ürünü oluşumlar olduğu varsayımının kabul edildiği bir durumda, vahye inanmayan bilincin, bilim adına dinsel olana karşı çıkışı ciddi temellendirme eksikliği taşımaktadır. Bu eksiklik, insani olana değer vermeme eksikliğidir. Bir an için vahye dayanmadığını kabul ettiğimiz dini birikimler, nihayetinde toplumların tüm tarihsel ve zihinsel birikimlerinin bir sonucu olarak anlaşılabilir saygıyı hak etmektedirler. Dini anlayış altında toplanan bilgilerin, insanlığın zihinsel gelişim düzeylerinin bir göstergesi oldukları kabulünün kazanımları din ve bilimi çatıştıran anlayışlarca gözden kaçmaktadır.

İslam ve bilim arasında kurulabilecek olumlu ilişkiyi şiddetle reddeden anlayışlar, İslam'ın hangi öğretilerinin bilim karşıtı öncülleri taşıdığını temellendirmelerinde ne kadar bilimsel ve ne kadar ideolojik yaklaşabilmektedirler? İnsan zihni, her zaman koşullanabilir bir yapıya sahiptir. Dinsel anlayış çoğu kez bilimsel anlayışı şekillendirebildiği gibi bilimsel anlayışlarda dinsel anlayışı şekillendirebilmiştir. Sosyolojik açıdan bakıldığında dinlerin fikirsiz depreme dayanıklı bir yapıya sahip olduğunu görürüz. İçindeki olabilecek tüm olumsuz yapılanmalara rağmen dinler ayakta kalabilmişlerdir. Bu şunun da göstergesi olarak okunmalıdır: Bilimsel olanla çatışır gibi görünen dini şey, tarihte her zaman yeni yorumlarla bağdaşabilir bir durum almaktadır. Sözelimi, dine karşı çıkış için son kale görülen evrim anlayışını farklı cephesiyle de olsa dini çevrelerde daha yüksek bir sesle ifadeye başladılar. İdeoloji, bilim ile din arasındaki ilişkiyi belirleyici olmaktan çıktıkça her iki alanın da uzlaşma veya çatışma beklentilerinin ötesinde saygıyla kendi alanlarında ötekine saldırmadan ötekini aşağılamadan, dışlamadan olası bir uzlaşma sürecinden söz edebiliriz. İslâm kelâmı ve felsefesinin temel problemlerine bir göz attığımızda görürüz ki, geçmişte kalmakla küçümsediğimiz insanlar, Tanrı ve evren hakkında akla gelebilecek tüm olasılıkları olumlu ve olumsuz boyutları ile tartışmışlardır. Yürüyen insanla uçağa binen insanın sadece konfor farklılığından söz edebiliriz. Anlamı bulma arzusu ve idrâk

²² A.g.e., s. 26.

²³ Aynı eser, s. 29.

²⁴ *Encyclopedia of Philosophy*, c. V, s. 286.

²⁵ Black, Max, *Models and Metaphors*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1962.pp. 222.

²⁶ Bertrand,Russell,*Religion and Science*,(London,1935)s.; John Hedley,Brooke,*Science and Religion*,(Cambridge,1991); Michael Peterson,Wiliam Hasker,Bruce,Reichenbach,David Basinger, *Akıl ve İnanç, Din Felsefesine Giriş*, (Çev.Rahim Acar, İstanbul,2006) s.349-375 ; <http://www.ilhan-arsel.org/10.12.2009>; <http://www.turandursun.com/13.12.2009> ; Server Tanilli, *İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?*, (İstanbul,1998).

keskinliği konusunda bizden önceki kuşakların daha yetenekli olduğunu düşünebiliriz. Öyle olmazsa bugün kurduğumuz fakültelerde akademik çevrelerde geçmişi ve onu inşa eden ölmüş düşünürleri açmıyor olmazdık.

Din ve bilimin metot ve gayelerinin farklılığı²⁷ doğal bir olgu iken, metot farklılığını öne çıkararak “İslam bilimi teşvik eder” ifadesini bile bilim dışı bir önerme gören yaklaşımlar bu ifadeleriyle ne kadar bilimsel bir yaklaşım sunabilmektedirler? Şu sorular aklımızın bir yerinde bu süreçte bize eşlik etmelidir. Bir an için “dinin bilimi teşvik ettiğini koşulsuz kabul edeceğimiz zaman kaybedeceğimiz bilimsel çizgi nedir?” sorusu bu aşamada önem kazanmaktadır.

Tanrı'nın bilimin konusu yapılacağı kaygı itirazlarına karşın biraz aşağılarda ifade edeceğimiz üzere, İbn Sînâ (ö.1037) çok daha geniş bir perspektiften bakar. Tanrı'nın ilahiyatın bile konusu olamayacağını ifade eder. Öyle görülüyor “İslam bilimi teşvik eder” vurgusuna şiddetle karşı çıkan yaklaşımların temel kaygısı, bilimin gayesinin sonunda “Tanrı inancı” ile temellendirilme ve sonuçlandırılması ihtimalidir.

Doğma ve doğmacılıktan kastedilen şey, bir fikrin, düşüncenin, görüşün sorgulanmadan kabul edilip benimsenmesi olduğu gibi, bazı fikirlerin tartışılmaz, aşılmaz kabulü anlamına da gelmektedir. Aşılmaz, tartışılmaz, eleştirilmez olarak bir fikrin mütalââ edilmesinin iki öznesi vardır. Birinci özne, dışarıdan bakan göz, ikinci özne de, içeriden bakan gözdür. Dışarıdan bakan göz, dogmatik mührünü bir düşünceye vururken, onu akılcı, eleştirel ve delillere dayanmaz bulduğu için bir küçümseme yaklaşımıyla yapmaktadır. İçeriden bakan göz ise, kendi görüşünü subjektif bir eğilimle objektif bir hakikate büründürme arzusuyla sorgulanmaz olarak takdim eder. Bu açıdan İslam'ın bilimle uzlaşmaz olduğunu temellendirme çabaları kanaatimce bir açıdan dogmatik bir tutum olarak ortaya çıkmaktadır.

İslâm dini, insanlığı bilgiye dayalı, sorgulamaya, araştırmaya dayalı bir inanç sahibi olmaya çağırılmaktadır. Bu açıdan İslâm, bir doğma değildir. Bilimi yüceltenler, dini kendi kavram çerçeveleri içinde düşünce, yenilik, bilim ve araştırma karşıtlığıyla özdeşleştiren bir yargıya varabilmektedirler.

Din ve bilim karşıtlığını temellendirmeye çalışanlar batı aydınlarının Hıristiyanlık eleştirilerini İslâm'a uyarlamaya çalışmaktadırlar. Hıristiyanlık kendisini bir sevgi dini olarak sunar. Hıristiyanlık bu dünyanın keşfini değil göklerin krallığını önemser. İslam'ın dünyevi olana değer vermesi için ciddi temelleri vardır. Bu konular ayrı incelemeleri gerektirmektedir.

Acaba bir din bağılı olmak birey olmaya, bilim yapmaya, bilime inanmaya engel midir? Bilim ve din kavramları birbirlerinin karşıtları, tamamlayıcıları yoksa alternatifleri olarak mı anlaşılacaktır? Neden bilim kavramını daha çok dini referans olarak almayan çevreler kullanmaktadır? Dini referanslar ve vurgular taşıyan bilime yapılan değer atıflar, neden yüzeysel ve sloganik bir söylem olarak karşılık bulmaktadır? Neden, bilim kavramını tüm din dışı içeriği ile yüceltmekte, dini olanı dışlamaktadır?

Bilim tanımlarına baktığımızda üzerinde uzlaşmaya varılmış olan mutlak bir bilim tanımı olmadığını görürüz. Başlı başına adına “bilim” dediğimiz bir uğraş yoktur. Doğa bilimleri, insan bilimleri vurgusunda yer aldığı şekliyle “bilim” insanın tüm uğraşları için araçsal ve teknik bir anlam içerir.

Bilim tarihi aslında insanın dünyayı tanıma çabasının en somut görünümüdür. Bilimsel düşünme ve araştırma sürecinin anlama, bulma ve doğrulama yöntemi olduğu

²⁷ Gürol Irzık, “Bilim” Felsefe Ansiklopedisi, ed: Ahmet Cevizci,(İstanbul,2004) C.2sayfa,410-415.

bilim tanımlarında en ortak vurgulardandır. Bilim donmuş, statik bir konu değil, sürekli ve artan bir hızla değişen bir etkinlik olarak ulaştığı sonuçların her türlü çelişkiden uzak, kendi içinde tutarlı olmasını ister. Birbiriyle çelişen iki önermeyi doğru kabul etmez. Bilimsel nesne objektiftir. Bilim eleştiricidir. Bilim adamı ele aldığı olayları, belli bir yöntemle açıklamak onları doğrulamak ve kabul edilebilir önermeler doğa yasaları ve kuramları halinde ortaya koymak ister. Bu kavramların ne olduğu üzerinde durmak istemez. Mantıkçı pozitivistler varlık hakkında doğru ve kesin bilgiyi bilimin verdiğini savunarak 20. yy ilk yarısında felsefeyi bir bilgi kuramına yani bilim felsefesine indirgemek istemişlerdir. Doğru bilgiyi, onlara göre sadece bilimsel yöntem verir.²⁸

İslam Bilim Karşıtlığını Savunanların İtirazlarına Bakış

“Bilim ve din birbirinden farklı yöntemlere ve sorulara sahiptir. Bilimsel yöntem doğal, fiziksel ve maddesel konulara ölçüm, hesaplama ve tanımlamayı temel alan deneysel bir biçimde yaklaşır. Dinsel yöntemler ise evrendeki ruhânî meseleleri, varlıkları doğaüstü otorite ve ilâhî vahiy gibi kavramlarla açıklamaya ve anlamaya çalışır. Bir din olarak İslam’ın ereği insanı Tanrı’yla buluşturmadır. Oysa bilim, evreni tanrısal bir ürün olarak değerlendirmeyi ve açıklamalarında Tanrı’ya yer vermez. O, evreni kendi iç işleyişi ile seküler bir zeminde ele alır ve sonul açıklamalardan, kendi gelişimine ket vuracağı, önünü tıkayacağı için kaçınır; çünkü o, insan eksenli, seküler bir düşünsel çerçevenin ürünüdür; onun başarısının temelinde de bu yatmaktadır.”²⁹

İtirazı Değerlendirme

Bilim ve din çatışmasını savunanların en çok vurguladıkları nokta bilim ve dinin metod ve gayelerinin farklı olduğu noktasıdır. Her bilimin ayrı bir metodu ve sistemi vardır. Metod ve işlevselliklerinin farklı olması birini ötekine üstün kılan bir özellik taşımaz. Sezgi ve gözlemleri ile insanlığa şair armağan eden bir şair ve bir biyologun üstünlük yarışına sokulması doğru olmayan bir tutum olsa gerektir. Evrende herkesin uğraşının ayrı bir anlamı ve değeri vardır. Metod ve araçların farklı olması üstünlüğü değil sadece farklılığı niteler.

İbn Sînâ (ö.1037) felsefeci, mantıkçı, tıbbî deneyler yapan bir hekim olmak üzere birçok farklı uğraşı kimliğini kendisinde toplamıştır. Din ilimleri ile de uğraşmıştır. Yöntem ve ilkeler üzerine analitik yorumlara girmiştir. Bununla birlikte İbn Sînâ’nın şahsında ortaya çıkıyor ki, gerçek bir bilim adamı uğraştığı alanın bilimsel metod ve araçlarından asla ayrılmayacak ve bilimlerin sınır ve sınırlılıklarını gözetecektir. *Kitabü’s Şifa*’sının *el-İlâhiyât* bölümünün başlangıç cümlelerinde şunları ifade eder:

“Her ilmin konusu, varlığı o ilimde kabul edilmiş bir şeydir ve ilim ancak onun hallerini inceler.(...) Oysa Yüce Tanrı’nın varlığının bu ilimde bir konu gibi kabul edilmiş olması mümkün değildir.(...) Ahlâk, siyaset, mantık, matematik ve doğa bilimlerinin hiç biri Yüce Tanrı’nın ispatını incelemeyi. İncelemesi de mümkün değildir.(...) Aynı şekilde Tanrı’nın varlığının başka bir ilimde sorun olması da mümkün değildir.”³⁰

²⁸ İsmail, Tunalı, *Felsefeye Giriş*, (İstanbul,2009) s.69; Hilmi Ziya Ülken, *Bilim Felsefesi*, (İstanbul,1969)s.1.

²⁹ Timur,Karaçay; <http://www.baskent.edu.tr/~tkaracay/agora/dusunce/bilimnedir.html>.

³⁰ İbn Sina, *Kitabü’s Şifa* (çev. Ekrem Demirli, Ömer Türker, İstanbul,2004) (el İlahiyat,3,5) sayfa 2.;ayrıca bu konuda özgün tartışma ve değerlendirmeler için bkz. Erdem, Engin, *Metafizik Delil, İbn Sina’nın İsbat-ı Vâcib Yöntemi*, Ankara, 2012, s.17-25.

İbn Rüşd, bilim felsefemiz açısından bizlere yol gösterecek ilkeler belirler. İbn Rüşd, ilimde doğmatizme yer olmadığını bilimsel zihniyetin tarafsız ve objektif olması gerektiğini belirtir. Buna göre, bir alanda araştırma yapan kişi, sadece gerçeğe ulaşma amacını taşımalıdır. Görev ve sorumluluk bilinci ile sadece gerçeği izlemelidir. Kendinden önceki bilimsel birikime değer vermeli ve onu kullanmalıdır.

İnanç ve bireysel düşünceler asla gerçeğin önüne geçirilmemelidir. Eleştirel bir bakış açısına sahip olmalıdır.³¹ Ondan çok daha önceleri Kindî, mahiyeti ve sebepleri bilmeyi, felsefenin işlevi olarak belirlerken, insanın doğasından getirdiği soru sormayı, bilmeye giden yolda temel etken olarak görmektedir. Bu açıdan sorular ve derin düşünme, evreni tanıyacak yolu hazırlamaktadır.³²

İslâm Felsefesinde filozoflar sistemlerini kurarken tüm fikirlerini işlerken hem bir bilgi temeline ve hem de çeşitli akıl yürütme, delil getirme hususlarının yer aldığı mantık ilmine dayanmışlardır. İslâm düşüncesinde delil her ilmin, bilimin kendisini sistemleştirmesinde ve hem de yaymasında ön plana çıkmaktadır. İslâm düşüncesinin bir bilgi medeniyeti³³ olarak genel kabul tescil edilmesinin derinliklerine, onun aynı zamanda bir delil zenginliği ve itibarı ihtiva etmesinde yatmaktadır. İslâm düşüncesinin doğmatik bir düşünce olduğunu zaman zaman önyargıyla seslendirmek isteyenler, öyle görülüyor ki, kapsayıcı tahlil ve terkipten uzak bir bakış açısıyla meseleye yaklaşmaktadırlar. Buraya kadar olan etüdümüz gösteriyor ki, İslâm düşüncesinin ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, aklî, tecrübî, sezgisel delillere kıymet yüklemekte ve onlara dikkat çekmektedir. Sağduyuya ve apaçıklığa davet etmektedir. Bir şeye inanırken onu bilmeyi, bilirken de ona inanmayı aynileştirerek, taklîd düzeyinden tahkik, araştırma aşamasına yükselmemizi beklemektedir. Bırakalım felsefe ve kelâmı, İslâm düşüncesinin en nakle bağlı disiplini olan fıkıh ilminde bile her konu delillendirilmeye çalışılmaktadır. Zihniyet açısından bir eleştiri yapmamız gerekseydi, evreni tanıyamakta direnen, soru sormayan, bir bilinci eleştirmemiz gerekirdi.

Stefani Bigliardi, "Barbour'un Sınıflandırması ve İslam Bilim Hakkındaki Çağdaş Tartışma" başlıklı makalesinde, "Çağdaş İslam Düşüncesinden İsmail Raci el Faruki (ö.1986) Seyid Hüseyin Nasr,(d.1933) Mehdi Gülşani (d.1939) ve Nidal Gessum (d.1960) un İslam düşüncesinin bilimsel düşünceyle olan uyumuna ilişkin örneklemelerine yer verir. Sözelimi,yakın dönemde İsmail Raci el Faruki,(ö.1986) ye göre; tevhid,şüphecilğin karşıtı olduğu gibi,hurafelerden zihnin arındırılmasıdır. Tanrı,doğa biliminin zorunlu şartıdır.Dünya kaosa karşı bir kozmostur.Yine Seyid Hüseyin Nasr 'a göre; çağdaş doğa bilimleri, aklın unutulması ve böylece kutsaldan koparılmasına maruz kaldı.Bu bir çeşit toplu intihardır. Ona göre, ruhun yeniden keşfedilmesi, batının manevi buhranını tedavi etmeye ve çevresel krizleri çözmeye imkan verir. Mehdi Gülşani,Kur'an da gerçek bir bilim felsefesi olarak gördüğü şeylerle ilgili kavramlar bulur."Duyusal bilgiye vurgu,fakat aynı zamanda akıl vasıtasıyla onu aşmanın zorunluluğuna vurgu, bilginin sistemleştirilmesine yardım eden doğal fenomenlerin altında yatan değişmez kurallara

³¹ Sarıoğlu, Hüseyin, *İbn Rüşd Felsefesi*, (İstanbul,2003),s.26; Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul,1969; ed: Cafer Sadık Yaran, *Din ve Bilim:Çağdaş Batı ve İslam Düşüncesinden Seçme Yazılar*,(Samsun,1997).

³² Varlık hakkında bilgi dört terimle soruşturulur: Bunlar, Hel mâ, eyyu, lime terimleridir. Bunlar da sırasıyla, varlıdır "nedir", "hangisidir" ve "niçin" anlamlarına gelmektedir. Kindî, Yakup İshak, *Risâle fi Hududi'l Eşya ve Rusumiha*, Resailü'l Kindî el Felsefiye içinde (Nşr. Ebû Ride), Kahire, 1950; *er-Resailü'l Kindî*, (Nşr. Ebû Ride), Kahire, 1950.

³³ Rosenthal, Franz, *Knowledge Triumphant The Concept of Knowledge in Medieval Islam*, London, E.J. Brill, 1970.

inanç; geleneksel nedensellik ilkesi. Bu tür ilkelere olan inanç, kesin bir şekilde bilime rehberlik ederken; amaçlı ve Tanrı'ya dayanan evrene inanç, teknolojinin yıkıcı kullanımını engeller.”³⁴ Nidal Gessum ise, dini geleneği, rasyonel ve bilimsel moderniteyle uzlaştırmak ve şizofren bir varlık olmaksızın, ikili bir yapının nasıl sağlanacağını göstermeyi hedefler.³⁵

Aslında şunu ifade etmeliyiz ki, Kur'an 'ı okuyan her bilinç bir şekilde bu kutsal metnin insan hem kendisi ve hem de bütün varoluş hakkında bir bilgi sahibi olması gerektiğine dair bir sorumlulukla yüklenir.

Yukarıdaki itirazda vurgulanan bir diğer konuda “dinin bilime ket vuracağı” kaygısıdır. Bilime hangi din, nasıl ket vuracaktır? Tarihte din adına hareket eden, ettiğini söyleyen, iddia eden tutumlar sadece bilime değil dine de ket vurmaya çalışmışlardır. Evrendeki tez, anti tez ve sentez süreci devam etmektedir. Bilime ket vurulsaydı tarihin şu anında bu imkânlarla sahip olmazdık. En objektif, sağduyulu bir din okuması gösterecektir ki, Kur'an, insanın mitolojik zihin yapısından kurtulup sebep ve sonuç ilişkilerini asla gözardı etmeyen bir bilinç düzeyine ulaşmasını amaçlamaktadır. Bilim, kendisine ket vurulması gerekmeyen bir şey de değildir. İnsanın mutluluğu ve onuru, dünya barışı, ötekinin hakları adına, bilim denilen yıkıcı uğraşılara dur diyebilmelidir.

Kur'an'ın insana yüklediği temel sorumluluklardan biri de yeryüzüne bilimsel bir bakış açısıyla bakabilmektir. Kur'an, bilim adamlarına şu sorumlulukları yükler.

İnsan, önce kendini bir bütünlük içinde gözlemleyip tanıyacaktır.

Bilgiye dayanmalı, önyargıdan uzak olmalıdır.

Epistemolojik açıdan akıl, deney, gözlem ve çok boyutlu bir soru sorma tekniğine sahip olmalıdır.

İnsanlığı, evreni ve canlıları koruma bilinciyle bilimin hangi türü olursa olsun insan vardığı sonuçları paylaşımcı bir bakış açısıyla insanlık yararına sunulmalıdır. Tarihte, insanlığa yön veren, bilimsel araştırmaların önünü açan araştırmacıların çoğu da teoloji eğitimi almışlardır. O halde şunu ifade etmek gerekiyor. Sorun ne teolojide ne de bilimdedir. Özümsememiş bir bilim ve teoloji, doğal olarak eksik görünümüleriyle parçacı kabul ve retleri beraberinde getirmektedir. Bilim ve din karşıtlığını temellendirmek isteyen bütün olumsuz yaklaşımlar bu kez bilimi tabulaştırmakta, kutsallaştırmakta, dogmatik sorgulanamaz bir yapıya büründürmektedirler. Paul Feyerabend (ö.1994), günümüzde bilimin insanı özgürleştirmede tam tersine köleleştirdiğini, bilim-teknik ağırlıklı bir çağda, “kızgın bir barbarlık” yarattığını söyler. İnsanlar, batıl inançlar, dini inançlar karşısında entelektüel özgürlüklerini bilim sayesinde kazanabilmişlerdir. Ona göre, günümüzde bilim yıktığı dinin yerini alması aptal bir din haline gelmiştir. Bilimin eleştirel yönü köreltilmişinden bu hale gelmiştir.³⁶ Atom bombasını üreten süreç bilimsel araştırma ve metotlara dayalı bir süreçtir. Atom bombasını üreten süreçteki teknik, dinsel bir teknik değildir. Bilimin hedefi açısından baktığımızda atom bombasıyla hedeflenen amaç sağduyuyla ve dinsel gayeyle bağdaşmaz. Bilim ve dinin, metot ve gayelerinin farklı olması birini ötekine üstün kılıcı bir nitelik kazandırmaz.

³⁴ Stefani Bigliardi, "Barbour'un Sınıflandırması ve İslam Bilim Hakkındaki Çağdaş Tartışma " Din Bilim Okumaları içinde, s.216vd.

³⁵ A.g.e, s.219.

³⁶ Bkz: Ahmet Cevizci, "Bilimin Eleştirisi" *Felsefe Ansiklopedisi*, ed: Ahmet Cevizci, İstanbul, 2004) C.2, s.416.

Dine karşı çıkışların sağlam temellere oturmasına felsefi açıdan baktığımızda bilimin kutsallaştırılmasının zayıflattığını söylemek de gerekir. Bir önceki kuşağın bilim dediğine bir sonraki kuşak mitoloji diyebilmektedir. Bilimsel yargılar değişebilmektedir. Yüceltilmesi gereken bilimin sonuçları değil araçlarıdır. Önemli olan bilimsel metotların akla, sağduyuya, deneye, doğrulamaya dayalı süreçlerinin zarar görmemesidir.

Bilim-din çatışmalarını besleyip öne çıkan bir diğer çekince “bilimin, evreni Tanrısal bir zemin olarak” görmediği savıdır. Bilim acaba olguları mı ele alır yoksa değer mi ortaya koyar? Evreni tanrısal bir sonuç ya da rastlantısal bir süreç olarak yorumlayışımız pratikte bilimsel uğraşta bize ne katacak veya bizden götürecektir?

İdeal anlamda bilime düşen “nasıl” sorusuyla ilgilenmektir. “Evrenin Tanrısal bir sonuç olmadığı” düşüncesini taşıyarak bilim yapan biri ile “evren rastlantısal değildir” diyen bir bilinç aynı doğmatik ve şartlanmışlık çizgisindedirler. Bilim insanı, kendisine yargılar biçen ve onunla şekillenen biri değildir. Evrenin oluşu ve kaynağı ile ilgili ön kabullere sahip olmak yaratıcı olmayı, özgün düşünmeyi belki geciktiren bir süreç olabilir. Ama insâfla bakıldığında inançlı veya inançsız olmanın doğrudan bilimsel aktiviteye bir katkısı yoktur. Motivasyon farkı söz konusu olabilir. İnançlı biri bilimsel aktivitesinde bilinmezleri çözdükçe iç dünyasını Tanrı ile anlamlandırır. Bir diğeri ise, bir yüce referansı olmaksızın devam eder. **Bilim yolda olmaktır. Referanslara sataşmak bilimselliğin dışında bir tutumdur.**

KAYNAKÇA

- Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul,1969.
- Ahmet Cevizci, “Bilimin Eleştirisi” Felsefe Ansiklopedisi, ed: Ahmet Cevizci, İstanbul, 2004. C.2. s.416.
- Albert Bayet, *Bilim Ahlâkı*, çev: Vedat Günyol, İstanbul,1992.
- Bertrand, Russell, *Religion and Science*, London,1935.
- Cafer Sadık Yaran, (ed) *Din ve Bilim: Çağdaş Batı ve İslam Düşüncesinden Seçme Yazılar*, Samsun,1997.
- Cevdet, Kılıç, “İslâm Ahlâkı Açısından Modern Uygulamalı Etik” *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi Kitabı* içinde, ed: Müfit Selim Saruhan, Ankara, 2014
- Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*,12.Baskı, İstanbul,2008.
- Engin Erdem, *Metafizik Delil, İbn Sina'nın İsbat-ı Vâcib Yöntemi*, Ankara, 2012.
- Franz, Rosenthal, *Knowledge Triumphant The Concept of Knowledge in Medieval Islam*, London, E.J. Brill, 1970.
- Gazzali, *Tehafüt 'ül Felasife*, çev. Bekir Karlığa, İstanbul,1981
- Gazali, *el Münkiz mine'd Dalâl* ,Terc:Abdürrezzak Tek, Bursa,2013, s 3; Hilmi Güngör çevirisi, İstanbul,1990, (MEB) s.16. Ghazali, “*Al-Munqidh min al-Dalal*” *The Deliverance From Error*, ed..J.Saliba and K.Ayyad,Beyrut,1967.
- Gürol Irzık,”Bilim,” Felsefe Ansiklopedisi, ed:Ahmet Cevizci , İstanbul,2004 C.2sayfa,410,415.

Hasan Onat, <http://www.hasanonat.net/index.php/94-bilim-bilimsel-yöntem-ve-islam-ilahiyat-bilimlerinde-ulumu-diniyye-yöntem-sorunu>.

Hilmi Ziya Ülken, *Eski Yunan 'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi, Kaynakları Etkileri*, İstanbul, 5.baskı, 1998.

Hilmi Ziya Ülken, *Bilim Felsefesi*, İstanbul, 1969.

Hüseyin Sarıoğlu, *İbn Rüşd Felsefesi*, İstanbul, 2003. Hüsnü Aydeniz, Fatih Topaloğlu, *Din Bilim Okumaları*, Derleme ve çeviri, Ankara, 2015. Hüseyin, Atay, *Kur'an'da Bilgi Teorisi*" A.Ü.İ.F.D. c. XVI, 1968, Ankara s. 155-176.,

Ian G.Barbour, *Bilim ve Din*, çev:N.Mahdi,M.Cemal, İstanbul, 2004.

İbn Sînâ, *Kitabü 'ş-Şifa* (çev.Ekrem Demirli, Ömer Türker,) İstanbul, 2004.

İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl ve Takriru mâ Beyne's-Şeria ve'l-Hikme mine'l-İttisal*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985.

İsmail, Tunalı, *Felsefeye Giriş*, İstanbul, 2009.

<http://www.turandursun.com/13.12.2009>.

John Hedley ,Brooke, *Science and Religion*, Cambridge, 1991.

John Haught, *Science and Religion, From Conflict To Conversation*, 1995, N.Jersey

Karl Rahner and A. Darlap, "Dogma", *The Encyclopedia of Religion*, ed: Mircae Eliade, New York and London, , Volume: 4 p. 389.

Kindî, Yakup İshak, *Risâle fi Hududi'l Eşya ve Rusumiha*, Resailü'l Kindî el Felsefiye içinde (Nşr. Ebû Ride), Kahire, 1950; *er-Resailü'l Kindî*, (Nşr. Ebû Ride), Kahire, 1950.

Max,P, *Models and Metaphors*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1962

Mevlüt Uyanık, "Bilim Ahlâkı Mümkün mü?" s.180. *Çağdaş İslam Bilimine Giriş* içinde, Editör: Mevlüt Uyanık, Ankara, 2012.

Michael Peterson, Wiliam Hasker, Bruce, Reichenbach, David Basinger, *Akıl ve İnanç, Din Felsefesine Giriş*, (Çev.Rahim Acar, İstanbul, 2006.

Micheal Negus, "İslam Bilim Kavramı ve Müslüman Bilim Adamının Düşünce Modelleri" çev: Aygün Akyol, s.71. *Çağdaş İslam Bilimine Giriş* içinde, editör: Mevlüt Uyanık, Ankara, 2012.

Müfit, Selim, Saruhan, "İslam Felsefesinde Delil ve Önemi" İslami Araştırmalar Dergisi, 17.cilt Sayı 4. (107-123) 2006.

Müfit Selim, Saruhan "On The Ethical Rationalism of Al Ghazali" Journal of Islamic Research, Rotterdam, Islamic University of Europa Vol.3.No:2 December, 2010.

Nebi, Mehdi, "Bilim ve Din" Felsefe Ansiklopedisi, ed: Ahmet Cevizci, İstanbul, 2004) C.2, s.477, 501.

Poper, K. *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, YKY Ankara, 1998.

Reichenbach, Hans, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, Çev: Cemal Yıldırım, Ankara, 2000.

Server Tanilli, *İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?*, İstanbul, 1998.

Stefani Bigliardi, "Barbour'un Sınıflandırması ve İslam Bilim Hakkındaki Çağdaş Tartışma "Hüsnü Aydeniz, Fatih Topaloğlu, *Din Bilim Okumaları*, Derleme ve çeviri, Ankara, 2015

Seyid, Hüseyin Nasr, *İslam'da Bilim ve Medeniyet*, çev:Nabi Avcı, Kasım Turhan, Ahmet Ünal, 3.baskı, İstanbul, 2011.

Şaban Ali Düzgün, "Din Bilim ilişkisinde Modeller ve Ortak Kavramlar" Kelam Araştırmaları Dergisi, 4 : 1 (2006), S.51-62
Thomas, Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (çev:N.Kuyaş), İstanbul, 1992.
Timur, Karaçay; <http://www.baskent.edu.tr/~tkaracay/agora/dusunce/bilimnedir.html>;
<http://www.ilhan-arsel.org/10.12.2009>.